

DEBRECENI EGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK

SZAKDOLGOZAT

Személyek megjelölései az Árpád-kori oklevelekben

TÉMAVEZETŐ: DR. TÓTH VALÉRIA

KÉSZÍTETTE: PARDI ANDREA
V. MAGYAR

DEBRECEN

2008

Tartalom

I. Bevezetés.....	3
II. Tudománytörténeti áttekintés	4
1. A személynévadás kutatásának rövid története.....	4
2. A személynévadás fejlődésének korszakai	6
3. A személynévadás általános kérdései	7
III. Személyek megjelölései Árpád-kori okleveleinkben	11
1. A dolgozat forrásanyagbázisa: Fehértói Katalin, Árpád-kori személynévtár	11
2. A személyek megjelöléseire szolgáló szerkezeti típusok	14
2.1. Az egyelemű nevek csoportja	14
2.2. A kételemű nevek csoportja.....	18
2.3. Kronológiai vizsgálat	23
IV. Doboka és Győr vármegye Árpád-kori személynévanyagának összehasonlítása	26
1. Győr vármegye személynévanyagának bemutatása.....	27
2. Doboka vármegye személynévanyagának bemutatása	30
3. Doboka és Győr vármegye személynévanyagának összehasonlítása	32
3.1. Szerkezeti összehasonlítás	32
3.2. Kronológiai összehasonlítás	33
3.3. Etimológiai összehasonlítás	33
V. Összegzés.....	34
VI. Felhasznált irodalom.....	36

I. Bevezetés

Szakedolgozatomban a személynevek Árpád-kori oklevelekben történő előfordulását vizsgálom, többféle szempontból. Elsősorban azt igyekszem bemutatni, hogy a személyek megjelölését milyen szerkezeti megoldásokkal rögzítették a különböző oklevelekben.

A magyar személynévanyag feldolgozásával többen próbálkoztak már. A magyar személynévadás történetének tudományos vizsgálatában több szakaszt lehet elkülöníteni. Szakedolgozatom első, tudománytörténeti áttekintést adó részében a régi személynevekkel általában foglalkozó munkákra térek ki (ahol főként BENKŐ LORÁND, BÁRCZI GÉZA és PAIS DEZSŐ ide vonatkozó munkái kerülnek majd elő). Ezek a munkák főként társadalomtörténeti és művelődéstörténeti alapon tárgyalják az Árpád-kori személynévanyagot. Elsősorban a személynévadás korszakolásával és az egyes nevek etimológiai rendszerezésével foglalkoznak, és a felosztott korszakoknak megfelelően vizsgálják a személynevek típusait.

Dolgozatom második részében a saját feldolgozó munkám keretében az Árpád-kori személynevek szerkezeti előfordulásait vizsgálom meg. A személynévadás történeti vizsgálatában fontos szem előtt tartani az időbeli változásokat és egy adott korban a névanyagnak társadalmi osztályonként, rétegenként, továbbá területenként való megoszlását. Szerkezeti eltéréseket fedezhetünk fel ugyanis a különböző társadalmi rétegbe tartozó személyek megjelölései között, melyekre a dolgozatomban ugyancsak kitérek.

Fontos vizsgálati szempont lehet továbbá a név és az azt megörökítő szöveg viszonya, vagyis az, hogy hogyan épülnek be a személynevek a latin nyelvű oklevelek szövegeibe.

Tanulmányaim során - a személynevek általános feldolgozása mellett - egy-egy terület okleveles anyagának személy-megjelöléseit is feldolgoztam. Győr és Doboka vármegye személyneveit vizsgálva arra voltam elsősorban kíváncsi, hogy a személyek okleveles említésében mutatkoznak-e területi szempontból különbségek. A területi vizsgálatokhoz GYÖRFFY GYÖRGY Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza című munka megfelelő vármegyei anyagai szolgáltatták a forrásanyagot.

Dolgozatom alapvető forrásául FEHÉRTÓI KATALIN munkája, az Árpád-kori személynévtár szolgált, ez az az alaplú, amely lehetővé teszi egy ilyen munka kellő névanyagon alapuló elkészítését. Ez a munka a korábbi kutatóknak még nem állt rendelkezésükre.

II. Tudománytörténeti áttekintés

Ebben a fejezetben a személynévadás kutatásának rövid történetét és a személynévvel foglalkozó fontosabb munkákat (1.); a személynévadás fejlődésének korszakait, és a régi személynévek funkcionális szerkezetét, szemantikai tartalmát (2.); valamint a névadás általános kérdéseit tárgyalom, amely alatt elsősorban a személynévek oklevelekben előforduló szerkezeti megoldásait értem (3.).

1. A magyar személynévadás történetének tudományos vizsgálatában BÁRCZI GÉZA A magyar szókincs eredete című munkájában négy szakaszt lát elkülöníthetőnek:

Az első szakasz a XIX. század második felétől a XX. század első éveig tart, s erre a kutatástörténeti szakaszra az adatgyűjtés volt elsősorban jellemző. E régebbi közlések jó részben nem csak azért fogyatékosak, mert régi személynév-anyagunknak csak elenyésző részét ölelik fel, de önmagukban is hiányosak, számos igen fontos szempontot mellőznek és közlésmódjukban is megbízhatatlanok (BÁRCZI 1958: 124). Fontos ebből a korszakból megemlíteni JERNEY JÁNOS Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából című munkáját, amely még viszonylag csekély személynévanyagot közöl, de már ebben az időszakban megindulnak a történeti névanyag-közlések is a különböző folyóiratokban (pl. TASNÁDI NAGY GYULA, SZABÓ KÁROLY, KATONA LAJOS írásai említhetők meg közülük).

A második szakasz a XX. század elejétől a 20-as évekig tart. Ekkor indul meg a személynévek egyes csoportjainak összefogó vizsgálata és ezzel kapcsolatosan a feladatok, az elvek és a módszerek tisztázása (BÁRCZI 1958: 124). Ebben a korszakban ki kell emelni GOMBOCZ ZOLTÁN Árpádkori török személynéveink című munkáját és MELICH JÁNOS több írását (lásd alább). Mindketten etimológiai szempontból vizsgálták a személynéveket, többek között szláv, török (*Álmos, Csécs, Gyula, Sarold*), latin-görög és bibliai eredetű régi neveket (*Samsin, Abel, Simeon, Isaac*) magyaráznak munkáikban. Összefüggő névanyagot szoros nyelvtudományi módszerrel először MELICH magyarázott (*A honfoglalás kori Magyarország* című művében, 1925-1929), valamint a becéző keresztnéveknek szentelt fontos, kezdeményező tanulmányt (*Keresztnéveinkről* című munkájában, 1914), és a családnevek kialakulásával és típusainak rendszerezésével is foglalkozott. GOMBOCZ ZOLTÁN ÉS MELICH JÁNOS munkái tehát módszertani szempontból és rendszerező törekvéseik miatt is fontosak.

A harmadik szakaszból származó eredmények főként történeti szempontúak, így a nyelvészek nem mindig értékesíthetik őket kedvük szerint (BÁRCZI: 1958: 125). Ez a szakasz XX. század húszas éveitől a negyvenes évekig tartott. Kiemelkedőek az adatközlések között, mint olyanok, melyek a nyelvtudomány igényeit is kielégítik: JAKÓ ZSIGMOND, A gyalui vártartomány urbáriumai; SZABÓ ISTVÁN, Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai; továbbá FEKETE LAJOS, Az esztergomi szandzsák 1570. évi összeírása (lásd ezekhez részletesebben : BÁRCZI 1958: 125). Mivel a település- és népiségtörténeteket a nevek eredete is érdekelte, hiszen ebből tudtak következtetéseket levonni a lakosság nemzetiségére vonatkozóan, ezért gyakran a nyelvtudomány segítségére is igényt tartottak. A történeti célú személynév kutatás legavatottabb kezelője KNEZSA ISTVÁN, aki a földrajzi nevek tüzetes vizsgálatán kívül személynévtani kérdésekkel is foglalkozik. Nyelvészeti szempontú gyűjtést és feldolgozást ad e korszakban BERRÁR JOLÁN. Fontos összefoglalást adott GYÓNI MÁTYÁS, A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei című munkájában, a görög forrásokból származó magyar hely- és személynévanyag gyűjteménye található (BÁRCZI 1958: 125).

A negyedik szakaszból jelentős BENKŐ LORÁND, BÁRCZI GÉZA, PAIS DEZSŐ és FEHÉRTÓI KATALIN munkássága. Közös bennük, hogy a régi személynevek vizsgálatát társadalomtörténeti alpra helyezik, hiszen PAIS DEZSŐ a Régi személyneveink jelentéstana című tanulmányában meg is fogalmazza, hogy „Valamely nép tulajdonnevei, mint általában egész nyelvrendszere, a legszorosabb, legszövevényesebb összefüggésben állnak történeti életének változásaival, különösen pedig művelődésének történeti élete folyamán végbemenő fejlődésével.” (PAIS 1966: 5). A névgyűjteményekben egy nép nyelve, szelleme, sajátos életszemlélete és életének megannyi apró mozzanata tükröződik. BENKŐ LORÁND vezetésével ebben a szakaszban megindult a történeti személynévanyag rendszeres összegyűjtése az Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. BÁRCZI GÉZA ennek kapcsán úgy véli, hogy a további kutatásoknak a célok, elvek, módszerek tisztázása szilárd alapokat adott. FEHÉRTÓI KATALIN Árpád-kori személynévtár-a pedig egyedülálló áttekintést nyújt a korai ómagyar kor személynévállományáról. A névtár mintegy 38000 személynévi adatot tartalmaz, betűrendben felsorolva azokat. A nevek időrendben, szöveggörnyezettel együtt jelennek meg, forrásjelzéssel. Etimológiával FEHÉRTÓI KATALIN nem foglalkozott az adattárban, írt viszont több ilyen jellegű tanulmányt. A történeti személynév vizsgálatokban ez a munka felbecsülhetetlen értékkel bír.

2. Az Árpád-kori személynevek tanulmányozása során bepillantást nyerhetünk a korai magyar személynévadási szokásokba. A névtárak tájékoztatnak személyneveink típusairól, gyakoriságáról. A szövegek környezetéből megismerhetjük a nevet viselő ember társadalmi állását, foglalkozását, lakóhelyét, rokonsági helyzetét, nemét és egyéb összefüggésekre is fényt derítenek. A nevek, tulajdonnevek történetét hagyományosan társadalomtörténeti háttérrel szokás bemutatni. A legrégebbi és legjelentősebb névfajták egyes korokban előforduló típusait nehéz lenne értelmezni a nevet adó, használó kultúra, társadalom bemutatása nélkül (HOFFMANN 1996: 113). A személynevekről azt mondhatjuk, hogy jellegzetesen kulturális jelenség, amelynek rendszerjelleget kevésbé érintik a nyelvi változások. HOFFMANN ISTVÁN azt véli, hogy a kulturálisművelődési hatások viszont magát a személynév szisztematikusságát is érintik, és ezeknek megfelelően személynév története során különböző rendszerek váltották, követték egymást. Vagyis az újabb személynévparadigmák mindig a nyelvhez képest külső, társadalmi hatás eredményeként jöttek létre (i.m. 114). HOFFMANN ISTVÁN, a Névtörténet - nyelvtörténet - társadalomtörténet című munkájában a személynévadásnak különböző korszakait különíti el:

2.1. Az első, személynéveket is tartalmazó szórványemlékünk Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár műve (A birodalom kormányzásáról, 950-51), amely többféle személynévi réteget is magában foglal. Tartalmaz egyrészt olyan elemeket, amelyek a törökségi nyelvekből eredeztethetők (pl. *Tevel, Üllő, Taksony, Tas*). Ezek csakis a török népekkel való együttélés, érintkezés során kerülhettek be nyelvünkbe. Velük együtt előforduló magyar eredetű neveink: *Árpád, Levedi*, melyeket természetesen ugyanolyan réginek kell tartanunk, mint az előbb említetteket. Az első szórványemlékünk arról tanúskodik tehát, hogy a belső elemek mellett a külső kulturális hatás eredményeként átvett nevek is előfordulhattak a magyar személynévrendszerben (HOFFMANN 1996: 114). Ebben a korszakban az egyelemű nevek voltak a meghatározók.

2.2. A honfoglalás után annyiban módosult a helyzet, hogy az idegen elemek más felől érkeztek nyelvünkbe. Ekkor már a legtöbb magyar egyházi eredetű, illetve az európai nyelvek valamelyikéből származó világi nevet viselte. A honfoglalással együtt járó kultúraváltás természetesen gyökeresen megváltoztatta a személynév kultúrát is. Az egyházi eredetű nevek megjelenése nagy változást hozott. Az új rendszer mellett azonban él a magyar nyelvű névadás is. A magyar nyelv nem passzív befogadója a jövevényeknek, hanem teljes mértékben

magához is hasonítja őket, így lett *Petrus*-ból *Pet*, *Pét*; *Jakobus*-ból *Jak*, *Ják*; majd ezekből *Pető*, *Jákó* (i.m. 116). Lényegében ezt a korszakot is az egyelemű nevek határozták meg, melyek - amint ezt a korábbi tudományosság vallja - a névadás kezdetlegesebb formái, kezdetleges társadalmi, gazdasági viszonyokra vallanak. A honfoglaló magyarságban az osztálytagozódás kezdetleges, de kétségtelenül különbség volt a szabad magyar és a rabszolga között. HOFFMANN ISTVÁN azt is megfogalmazza, hogy a névdivat mint társadalmi jelenség mindig szociálisan differenciáltan hat, és a magasabb társadalmi rétegekből fokozatosan szivárog lefelé az újfajta névhasználat is, s évszázadok telnek el, míg végül általános lesz (i.m. 116). BÁRCZI GÉZA is megemlíti, hogy a személynevek használata nagymértékben divatkérdés.

2.3. A XIV-XVI. század a magyar személynévrendszerben azokat a századokat jelenti, amelyekben a családnevek kialakultak. A családnevek kialakulásának okaként leginkább a jogi, birtoklástörténeti mozzanatokot és az európai nyelvek névmintáinak hatását, vagyis újfent a névdivatot szokás emlegetni (HOFFMANN 1996: 116). Az európai nyelvi modellektől eltérően azonban nálunk a magyar nyelvi szabályok szerint, a jelzős szerkezet sorrendjének megfelelően alakult ki a családnév és keresztnév sorrendje.

A fentiekből összefoglalóan tehát azt láthatjuk, hogy a magyar személynévadás rendszerét a kulturális hatások, kívülről többször átalakították, de a belső névadási rendszerek használata egyúttal állandóságot is mutat (vö. HOFFMANN 1996: 117).

3. A személynévadás általános kérdései alatt - amint azt már jeleztem - a személynevek szerkezeti megoldásainak vizsgálatát értem. A szerkezeti vizsgálatok során azt tanulmányozták az ide tartozó írások, hogy hogyan épülnek be a személynevek a latin nyelvű oklevelek szövegeibe, vagyis miféle szerkezeti megoldásokkal rögzítették az írnokok az egyes személyek megjelölését. Az alábbiakban erről kívánok egy általános összegzést adni a feldolgozott szakirodalom alapján. Mivel azonban a különböző társadalmi rétegekbe tartozó személyek nevei között jelentős különbségek mutatkoznak meg, s az egyes típusok így jól elkülöníthetők egymástól, elsőként az ezzel kapcsolatos ismereteket foglalom össze. Erre a vizsgálati szempontra ugyanis majd a saját feldolgozó munkám során is igyekszem kitérni.

3.1. Személynevek megjelenésének típusai társadalmi rétegek szerint

Kezdetben, a honfoglalás idejében, és azután kb. a XIV. századig a magyarság még csak egyelemű neveket használt. A kereszténység fölvetését megelőző korból valójában csak

nagyúri neveket ismerünk (pl. *Gyula, Levedi, Álmos, Vagyos, Urod*), de a XII. századtól kezdődően már ránk maradt jelentős számú szolganév is (pl. *Bolug, Küsid*).

A magyarság földművelésre való áttérése, gazdasági változások és a kereszténység felvétele fontos tényezők voltak, melyek hatottak a személynévadásra (BENKŐ 1949: 15). A kereszténység felvételével új névanyaggal bővült a személyállomány, amely először természetesen a felsőbb rétegekben jelent meg, majd fokozatosan a szolganépek körébe is bekerült (pl. *Benedicti, Mauri, Martini*, 1131: *Janus, Marcus*; 1277: *Paulus*). Névadás terén ugyanabban az időben más-más indítékok érvényesülnek a különböző osztályoknál: a felsőbb osztályok számára a nevek anyagát a harc, a méltóság, a tisztség, az alsóbbak számára pedig az állattenyésztés, földművelés, a mesterségek tárgyköre szolgáltatja (BENKŐ 1949: 17). Az uralkodó osztályok esetében a nevek megválasztásában főként a hagyomány dönt, az alsóbbaknál pedig a meghatározásra, megkülönböztetésre irányuló törekvés (pl. 1138/1329: *Numarek*; 1198: *Sukete*; 1247: *Alnuc*). A hagyomány mint a régiség megőrzése, mint az ősök kultusza keretet szab egy népnek a névrendszere számára. A szolganévekre - a különböző összeírások, például az almádi oklevél, a dömösi adománylevél révén - a XII. századtól gazdag adattár áll rendelkezésünkre. A paraszti osztály nevei a későbbiekben is sokáig egyeleműek, az összeírásokban a szolgáliszemélyeket egy elemmel nevezik meg.

A X-XIII. században nagyon gyakori a személynévek becézése, a becéző rövidítések használata, mind a felsőbb, mind pedig a szolgarétegben (pl. 1138/1329: *Antu, Fili, Gali, Sumpu*; 1211: *Micus, Ontus, Petus*; 1138/1329: *Basa, Madasa, Fiasa*) (BÁRCZI 1958: 137).

A kételemű nevek kialakulása a XIII-XIV. századra tehető, amely a hűbéri rendszer kibontakozásával és az erősen rétegzett osztálytársadalom kiépülésével állítható párhuzamba. Az oklevelekben a XIII. századtól figyelhető meg a birtokos nemesek kilétének pontosabb meghatározása, mintegy körülírása latin formulákban. A főúri és köznemesi rétegnél kibontakozóban van a kétnevűség, a kételemű névadás formája, és ezzel együtt a másodlagos névelemnek nemzedékeken át való öröklődése. A felsőbb osztályoknál a társadalmi, vagyoni, jogi és családi viszonyok szilárdulása tette szükségsszerűvé, hogy az egyelemű név mellé az egyén megnevezésében másodlagos, megkülönböztető névelem tapadjon. Ez jelzői szerepben járult a keresztnévhez, és nem a pontosabb megnevezést szolgálta elsődlegesen, hanem fontos funkciót töltött be az öröklődés terén is (FEHÉRTÓI 1969: 17). A másodlagos név apáról fiúra, nemzedékről nemzedékre szállt. Az okleveles gyakorlat jelentős mértékben hozzájárult a

másodlagos névelem rögzítéséhez. Az oklevelekben többféle forma alakult ki, haladt az egyszerűbbtől a bonyolultabb felé (pl. 1327: *Johannes filius Chub*, 1332/37: *Dom. sacerdos de Borsa*, 1324/326: *Nic. dictus Wos*, 1321/339/341/343: *Jo-is filii Mart-i c-is nostri de Doboka*). A latin formák mögött ebben a korban már sok új magyar alakulat létezik. A személyek megjelöléseire az oklevelekben a következő szerkezeti formák használatosak.

1. Az apáról vett nevek, az apa egyelemű neve, általában a latin *filius* + az apanév genitívusza szerkezetben jön létre (pl. 1364: *Nicolai filii Johannis*), de olykor a genitívuszi forma helyett a magyar nominativusz szerepel (pl. 1294/347: *Greg-o filius Iwanka*, 1312: *Petro filius Nemes*).

BÁRCZI GÉZA az apáról vett nevek körén belül háromféle szerkezeti típust különböztet meg.

a. *-fi, -fia* utótagú összetételek (pl. 1312/1315: *Bokfya Benedukfolua*)

b. Az apanév egyszerűen jelzőként sorakozik a keresztnév mellé (pl. 1319: *Johannes Andreas*)

c. *-i* birtokjellel ellátott apanév (pl. 1270-90: *Endre Myzlay dicti*; 1320: *Mathei dicti Bwdy*)

Az apa nevét csak a fia veszi át, aztán a sor megszakad, mert az unoka már a fiú nevét öröklí másodlagos névelemül (BÁRCZI 1958: 138).

2. A nemzetségnév igen gyakori kiegészítője az egyén elsődleges nevének. Rendszerint a *de genere* latinos formában jelenik meg (pl. 1340: *Pethew filius Sumbur de genere Sumbur*, 1343/355: *Petrus filius Pauli de genere Alia*, 1312: *Petro f. Nemes de genere Zyl*, 1220/550: *Adriano de genere Kalatha*). A nemzetségeknél a fő összetartó erő a közös vagyon, ezért főként a vagyoni hovatartozás végett kerülnek be az oklevelekbe az elsődleges nevek mellé a nemzetségnevek (BÁRCZI 1958: 139).

3. A helységnév mint másodlagos névelem ebben a korban általában *de* ablativusos latin kifejezésben jelenik meg a vagyonos osztály személyneveiben (pl. 1332-5: *Laurentius de Mockas*, 1246/274: *Stephanus de Kekus*, 1332-5: *Michael de Kend*, 1317: *Rufayn de Kendi*, 1314: *Gyla de Gyula*, 1326/500k: *Anthoniuss de Hosdath*, 1332-5: *Petrus de Soyo*). Hamar kifejlődött az ennek a latinos szerkezetnek megfelelő magyar másodlagos névelem is, amely rendszerint a helységnévhez járuló *-i* képzővel alakult (1332-5/Pp. Reg: *Henric de Jordani*).

4. FEHÉRTÓI KATALIN foglalkozott azokkal a ragadványnevekkel, amelyekből utóbb ugyancsak családnév alakulhat. Az Árpád-kori ragadványneveket 2 nagy csoportban tárgyalja: *dictus*-os formák és a *dictus* nélküli formák. A ragadványnevek főként valamely külső (pl. 1267: *Ivan dicto Feketev*), belső tulajdonságból (1295: *Thome dicti Kabas*) eredeztethetők, gyakoriak a foglalkozást jelölők is (pl. 1295: *Johannes dictus Leuw*). Ezek a ragadványnevek főleg a felsőbb társadalmi rétegekbe tartozó személyek neve mellett találhatók meg. A megvizsgált 166 személyből mindössze csak 9 volt alacsonyabb társadalmi osztályból való (FEHÉRTÓI 1965: 419-427).

5. Ha méltóságot, tisztséget, rangot jelentő szavak egészítik ki a nevet, akkor gyakran elmarad a származást jelölő szó (apanév, helynév, ragadványnév), és a rang jelölője mintegy névpótlóként szerepel (pl. 1303: *magister Mortunus*) (BÁRCZI 1958: 139).

A jobbágynevek kételeműségének kialakulása kissé távolabbról követi az úri nevekét. A paraszti osztály nevei továbbra is egyeleműek, az összeírásokban is a szolgaszemélyeket egy elemmel nevezik meg (pl. *Inok, Chobolo, Iwan, Kapou*) a rokonsági viszonyt viszont gyakran feltüntetik (pl. *Symon filius Jak*) (BÁRCZI 1958: 140). Ez a pontosabb meghatározás céljából történt. Elég ritka az a forma, mikor a személy neve mellett a lakóhelyét is megjelölik (pl. *Bata de Kaba*). A paraszti osztály neveiben az egyházi eredetű nevek fokozatos erősödése érezhető. A jobbágyok neveiben feltűnően több a megkülönböztető elem. Náluk a származás, a lakóhely másodrendű kérdés volt, birtokkal nem rendelkeztek, az összeírásnál amúgy is a földesúr birtokának a neve szolgált a megjelölés alapjául (FEHÉRTÓI 1969). Ettől függetlenül a jobbágyok személynevei mellett is feltűnnek olykor a „*de*+ helynév” alakok.

Ezek a szerkezeti típusok azért különösen fontosak, mert számos családnévtípusunk előzményét láthatjuk bennük: a *-fi(a)* utótagú (*Györffy, Pálfi*); a származási helyre utaló (*Debreceni, Győri*) vagy éppen a ragadványnévből lett - *dictus*-os kapcsolódású - (*Fekete, Lövvő*) családnevek említhetők meg erre példaként.

III. Személyek megjelölései Árpád-kori okleveleinkben

Ebben a fejezetben a dolgozatom gerincét alkotó történeti személynévvizsgálatot végzem el. Általában szólok a lehetséges szerkesztési módokról, azok gyakoriságáról, társadalmi rétegek szerinti megoszlásukról. Majd egy területi összevetésként Győr és Doboka vármegye személynévein keresztül mutatom be, vannak-e ezek között a szerkezeti megoldások között területi különbségek. Mindenekelőtt azonban igyekszem bemutatni a feldolgozó munkám alapjául szolgáló személynévgyűjteményt, FEHÉRTÓI KATALIN Árpád-kori személynévtár-át.

1. A dolgozat forrásanyagbázisa: FEHÉRTÓI KATALIN, Árpád-kori személynévtár

FEHÉRTÓI KATALIN előtt többen próbálkoztak már a magyar személynévanyag összegyűjtésével, először JERNEY JÁNOS gyűjtötte össze a Magyar Nyelvkincsek Árpádék korszakából I-II című munkájában. KUBINYI FERENC hazánkban a XIV. század végéig használatos személynéveket kívánta összegyűjteni és névtárrá szerkeszteni. FEHÉRTÓI KATALIN mintegy négy évtizede kutatja a személynéveket, számos publikációja névfejtésekkel foglalkozik, de jelentős számú rendszertani jellegű munkát is írt. Dolgozatai szinte kivétel nélkül az ómagyar névadással foglalkoznak. Névtárak szerkesztésében már az ÁSz megalkotása előtt is komoly gyakorlatot szerzett, 1983-ban ugyanis megjelentette az „Árpád-kori kis személynévtár”-at, amelyben öt jelentős nyelvemlékünk 6.800 személynévét adta közre (HOFFMANN 2005: 303). De a régi magyar nyelv személynévállományának hézagos ismeretéből fakadó bizonytalanságot - a történeti személynévek kutatójaként - FEHÉRTÓI KATALIN bizonyára közvetlenül érezhette (TÓTH V. 2005: 123). Régi személynéveink teljes körű összegyűjtése elengedhetetlen volt, mert ez a munka nyelvtörténeti szempontból szinte felbecsülhetetlen forrásanyagot nyújt számunkra. FEHÉRTÓI KATALIN nagyon világosan jelölte ki kutatásai hatókörét: névtárában az Árpád-korból fennmaradt valamennyi kiadott forrás

személyt jelölő neveit gyűjtötte egybe. Időközben megjelentek olyan neves nyelvtörténeti témájú munkák, melyekhez bizonyára nagyon hasznos forrás lett volna ez a nagyszabású munka.

Egy alapvetően nyelvtörténeti célú szótár legfontosabb jellemzője a hitelesség és megbízhatóság. Az Árpád-kori források jelentős része esetében FEHÉRTÓI KATALIN olyan kiadásokra támaszkodhatott, melyek éppen a szótár anyaggyűjtésének idejében kerültek napvilágra. Ez megnehezítette a dolgát, hiszen addigi munkáját folyamatosan felül kellett vizsgálnia. Az ÁSz egyik kulcsforrása a GYÖRFFY GYÖRGY által szerkesztett *Diplomata Hungariae Antiquissima* (1992) lett, amely az 1131 előtt keletkezett magyarországi oklevelek kritikai kiadása. Központi szerep jut a személynévtárban GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzának (1963-1998) is (HOFFMANN 2005: 304).

Az ÁSz. mintegy 38000 személynévi adatot tartalmaz 9500 névcikkben közölve azokat. A szócikkek érdemi szövegkörnyezettel együtt, időrendben tartalmazzák a névanyagot, és a személynév viselőjének társadalmi helyzetére vonatkozó közléseket. Újításként a szerző szócikkbokrokat hozott létre, amelyekben a változatos formákban előforduló, de összetartozó neveket összevonta, az áttekintést és a tájékoztatást segítve azonban az adott szócikkcsoporton belül alcsoportokra bontva mutatja be.

Igaz, nem teljes az ÁSz., mivel nem tartalmazza valamennyi Árpád-kori személynévünket (például a számtalan latinositott alak csak jócskán megrostálva került be a szótárba), mégis hű képet felmutató gyűjtés. Szerepel minden közszoói eredetű (*Péntek, Szombat, Ajándék*) nevet viselő személy adata és minden becéző névalakulat. Az adattár igen nagyszámú, 1000-nél több egytagú és egytagúnak minősíthető, kétmagánhangzós személynévet tartalmaz. Adatai között a személynévek mellett nemzetségneveket és bizonyos típusú helyneveket is találunk. A kötet végén a nemzetségekről és a női nevekről külön jegyzék készült. A szótárnak köszönhetően az eddigieknél teljesebben tárható fel egy-egy személynév teljes Árpád-kori története, egy-egy névcsoport története, de akár a személyek megnevezési módjainak a kronológiai viszonyai is (TÓTH V. 2005: 126).

Az ÁSz. többek között nagy segítséget nyújt a hangtörténet, a szótörténet vagy a névtörténet kutatóinak, és nem csupán a személynév-, hanem a történeti helynévkutatás számára is nélkülözhetetlen ez a munka, hiszen a bizonyos típusú helynevek kutatásához ismernünk kell a régi magyar személynéveket. „Az Árpád-kori személynévtár műfaját tekintve

olyan tágabb értelemben vett forrásmunka, amely egy nyelvi elemcsoportnak a korabeli forrásokban való előfordulásait hivatott bemutatni. Névtárával FEHÉRTÓI KATALIN eljövendő kutatónemzedékek kezébe olyan kézikönyvet adott, amely minőségileg más lehetőségeket biztosít nem csupán a nyelv- és névtörténet, hanem a történettudomány, a művelődéstörténet és a középkori filológia szakemberei számára is” (TÓTH V. 2005: 132).

2. A személyek megjelölésére szolgáló szerkezeti típusok

Ebben a részben a személynevek szerkezeti megoldásait tárgyalom. Mint ahogy azt már korábban is említettem a személynevek a korai időszakban egyeleműek voltak, vagyis a személyt csupán az egyéni nevével jegyezték fel (pl. szolganevek). A névtár segítségével sikeresen nyomon követhetjük miként lépett az elsődleges egyelemű nevek (pl. 1138: nomina servorum ... *Saslan, Hazug, Inque*) mellé a *filius*-szal alkotott szerkezetes megjelölés, amikor a személyt az apja nevével különböztetik meg (pl. 1279: *Thomas filius Jktor, Mathe filius Solk, Luka filius Stephani*), majd a foglalkozást, származási helyet is feltüntető alakulat (pl. 1283: *Lukam ... custodes silve Scekas*) s végül hogyan jelenik meg a korszak végére a néhány *dictus*-os név (pl. 1284: *Johannes dictus Balogh*) (TÓTH V. 2005: 132).

A dolgozatomban ezen fejezetében az egyes szerkezeti megoldásokról külön egységekben szólok.

2.1. Az egyelemű nevek csoportja

A személynévadás jellegét kezdeti szakaszától fogva főként nyelven kívüli tényezők befolyásolták, mint például a gazdasági körülmények, a társadalmi viszonyok, az osztálytagozódás, a társadalmi mozgalmak, népáramlások, a vagyoni, családi, rokonsági viszonyok, a névdivat, az ideológiai hatások és a különböző kultúrhatások határozták meg.

A honfoglalás idejében, illetve azután kb. a XIV. századig a magyarság még csak egyelemű neveket használt. Az egyelemű név egyértelműen a névadásnak kezdetlegesebb formája, mely kezdetleges gazdasági és társadalmi viszonyokra utal. „Kezdetlegesnek mondhatjuk azokat a neveket, melyek mint a fejletlen művelődés tárgyköreiből merített közszők eleven jelentéssel értelmezik a megjelölendő személy egyéniségét vagy határozzák meg annak bizonyos egyéni körülményeit” (PAIS 1960: 99).

A honfoglaló magyarságban az osztálytagozódás közel sem fogható a középkoréhoz, de már ekkor is különbség volt a szabad magyar és rabszolga között. A rabszolgatársadalom és a szabad társadalom a patriarkális együttélés ellenére is két elég élesen elkülönülő réteget alkotott, és ennek megfelelően névadási szempontból is különbségek lehettek közöttük. A kereszténység felvételét megelőző korból csak nagyúri nevekről maradt feljegyzés, majd a XII. századtól jelentős számú szolganév maradt ránk. Etimológiailag a korai úri neveket BÁRCZI GÉZA két fő csoportba osztotta. Az egyik csoportba a török eredetű nevek tartoznak, melyek köztörök népek névdivatjának következményei, mint például: *Alap* (ÁSz. 424),

Saroltu (ÁSz. 169, 339, 368, 693, 765), *Debrecen* (ÁSz. 237). A korai úri nevek másik csoportját a magyar eredetű nevek alkotják. Ezek magyar közszóból keletkezett nevek, változatosság jellemző rájuk. Előfordultak méltóságra vonatkozók, mint például a *Gyula* név. De keletkezettek a legkülönbébb indítékokból is, például: *Előd*, *Ketted*, *Buzád* (ÁSz. 269, 317, 333, 403, 454). A női nevek leginkább az anyaságra vonatkoztak: *Emesü*, *Edlelmes* (ÁSz. 282), ezeket valószínűleg azzal a céllal adták a személynek, hogy a név irányítani fogja viselőjének természetét (BÁRCZI 1958: 131).

A kereszténység felvételével fontos művelődési hatáson ment keresztül a magyarság, majd gazdasági változások is történtek. Az egyelemű névadás szokását azonban alapjában véve a kereszténység felvétele nem bontotta meg. Jóllehet feltehető, hogy a kereszténység elterjedésével minden egyén kapott egyházi latin eredetű nevet, ez azonban nagyon gyakran pusztán formáságnak bizonyult, mert az egyén még a születésekor kapott világi eredetű nevét tartotta meg, és viselte egész élete folyamán (BENKŐ 1985: 5).

A XI-XIII. században a személynevek nagy része még nem pusztán jel, tartalma van, reális kapcsolata a személlyel, aki viseli. A család és rokonság vagy az együtt élő szolgatársaság tagjai láthatóan összefüggő neveket viselnek. Bizonyos konvenció élt akkoriban, amely érzékeltette a személyi kapcsolatokat: a név egyszerre megkülönböztetett, de össze is foglalt (PAIS 1960: 99). Ebből a korból meglepően nagy számban találhatunk egyházi eredetű neveket, és nem csupán egyházi férfiak nevéként, hanem világi urak nevéként is. Néhány példát említenék az „Árpád-kori személynévtár”-at segítségül véve. Nézzük meg először a *Benedictus* egyházi eredetű nevet, melyet világi személy jelölésére is használtak. Ezeket a példákat szövegkörnyezettel emelem ki, hogy egyértelművé tegyem világi voltukat. 1297: *magistri Benedicti comitis de Zolum* (ÁSz. 410); 1280: *Ysyp filys comitis Benedicti* (ÁSz. 452); 1274: *comitis Benedicti de villa Bala* (ÁSz. 481); 1268: *Bene et Benedicti jobagionum vduornicorum . . . de Potun* (ÁSz. 360). Ezekből a példákból jól látszik, hogy a megjelölt személyek világi tisztséget töltöttek be, magas rangú szolgálattevőként, udvari méltóságokként voltak jelen (*magister*, *comes*). A legutóbbi példa pedig egy udvari jobbágy tisztségét betöltő személy volt, Potun helységben. A továbbiakban megemlítenék még egy-egy példát a *Martinus* és *Adrianus* névre, hogy igazoljam, világi személy jelölésére is alkalmazták ezeket a névalakokat. 1272-1290: *Adriani nobilium de Belse* (ÁSz. 542); 1219/1550: *Martini comitis de villa Vamus* (ÁSz. 740).

Az egyházi eredetű nevek mellett etimológiailag megtaláljuk még az idegen eredetű neveket is. FEHÉRTÓI KATALIN úgy vélekedik az Árpád-kori személyneveink eredetének feltárásáról, hogy rendkívül nehéz és problémás dolog, mivel „egy-egy ómagyar névalakulat helyes értékeléséhez elengedhetetlen a különböző időpontokban előforduló adatok, névvariációk, írás- és ejtészváltozatok pontos összevetése” (FEHÉRTÓI 2005: 8).

Rengeteg bizonytalansági tényezővel kell számolni már a nevek gyűjtése, besorolása és elbírálása során is. Az oklevelek írójának ugyanis hallás után kellett lejegyezni a különböző eredetű névalakokat, illetve sokszor ezeknek a becézett formáit. Az oklevélírók azzal könnyíthették meg a nevek feljegyzését, hogy a személy nemzetiségéhez igazodva írták le azt, és nem pedig a hallott és nehezen leírható nevet jegyezték le (FEHÉRTÓI 2005: 8). Érdekes e helyütt röviden említést tenni a németből és szlávból átvett nevekről.

A magyar-szláv nyelvi-etnikai érintkezésekről több oldalról is vannak ismereteink, és alig van olyan nagyobb összeírásunk, amely ne tartalmazna tömeges mennyiségben szláv neveket. Természetesen ennek kapcsán is megjelenik a névdivat jelensége, az egyre divatosabb szláv nevek ugyanis hamar népszerűek lettek a magyarság körében (FEHÉRTÓI 2005: 7): *Jaresclau* (ÁSz. 406), *Beloslao* (ÁSz. 107), *Budmer* (ÁSz. 42).

A németekkel való kapcsolatból is származtak személynevek, néhány közülük: *Nana* (ÁSz. 729), *Froa* (ÁSz. 317), *Wylmos* (ÁSz. 812). Nagy számban vannak ugyanakkor olyan korai személyneveink is, amelyek eredetéről semmit sem tudunk, és FEHÉRTÓI KATALIN azt vallja, hogy például egyetlen névalakulattól rendkívül kockázatos etimológiát gyártani (FEHÉRTÓI 2005: 9).

A XIII. és XIV. században az osztálytagozódás és vagyoni elkülönülés hatására megjelentek a kételemű nevek, azonban a szolgák megnevezésére még ekkor is az egyelemű nevek vannak többségben (pl. 1138/1329: nomina servorum ... *Salamin, Alap, Mogdi*; 1138/1329: nomina servorum ... *Pucudi, Guden, Iacob, Kusti, Vithoris*) (ÁSz. 398). Az általam feldolgozott nevek közül erre találtam a legtöbb példát. 500 vizsgált névből az egyelemű nevekkel jelölt személyek közül a szolgák alkotják a nevek közel 60%-át. A nevek ilyenfajta leírása azonban csupán a pontosabb meghatározás céljából történt. A szolganevekre a XII. századtól bő adattár áll rendelkezésre. A szolganevek egy része ismeretlen eredetű, és nyilván a honfoglalás előtti időkből öröklődött. Emellett azonban megtaláljuk a felsőbb osztályokból leszállt úrneveket is. A nevek többsége pedig világi névadás terméke, többnyire magyar

közsői eredetre vezethető vissza, motivált névalakok. Idővel aztán nagyobb lett az egyházi eredetű nevek aránya is. BÁRCZI GÉZA a következőképpen csoportosította a korai magyar személyneveket etimológiai vonásaik alapján.

a. A közsői eredetű nevek jó része úgynevezett kezdetleges név. Ezek közül megemlíthetjük:

- A vallási hiedelmeken alapuló nevek közül az óvóneveket, melyek az ártó szellemek megtévesztésére szolgáltak elsősorban: 1138/1329: *nomina servorum, qui dant panem . . . In villa Babusa . . . Halaldi* (ÁSz. 285); *Nuetlen* (ÁSz. 581).

- Állatokról és növényekről vett nevek, melyeken keresztül az állat előnyös tulajdonságai egyesülnek a név viselőjével. Ilyenek lehetnek: 1138/1329: *nomina servorum . . . In villa Kerudi! . . . Kakasti, Ticud, Biqua* (ÁSz. 755).

- Testi tulajdonságokra, fogyatékoságokra vonatkozó nevek, melyek gyermekkori névadásból keletkeztek feltehetőleg. Ilyenek például: 1138/1329: *Numarek* (ÁSz. 124); 1198: *Sukete* (ÁSz. 125); 1211: *Weruss* (ÁSz. 503).

- Bóknévek csoportja, melyet főleg nők viseltek: 1213: *Genuruch domina* (ÁSz. 508); 1216: *Scepa* (ÁSz. 798); 1228: *Draga* (ÁSz. 820).

- Gúnynevek, melyek pejoratív értelműek általában, és inkább felnőtt korban tapadtak az egyénhez. Például: 1211: *Zennes* (ÁSz. 831); 1237: *Chuna* (ÁSz. 852).

- Az egyén társadalmi, gazdasági helyzetére jellemző szolganevek között a régebbiek inkább csak a szolgai munkára, függő viszonyra, vagyontalanságra mutatnak rá, mint például 1138/1329: *Muncas, Sulgadí, Scegun* (ÁSz. 745), illetve van példa a szolga megszerzési módjára utaló névre is: 1211: *Aianduc, Adomas, Vasard* (ÁSz. 47).

b. Az egyházi eredetű nevek legnagyobb része a latinból való. E nevek rendszerint elvesztették *-us* végződésüket, ahogy a magyarba kerültek, ám az oklevelekben mégis gyakran ilyen, azaz latinos alakjukban találjuk meg őket. A névcsoportokhoz lásd például: 1219/1276: *nomina . . . udvornicorum . . . hec sunt: Jacobus, Regus, Warous, Stephan* (ÁSz. 163); További latinból vett nevek: *Martinus, Benedictus, Gallicus*, 1210: *Marcello, Isaac* (ÁSz. 212).

2.2 A kételemű nevek csoportja

A kételemű névadás lehetősége már a magyarság kereszténységre térése óta adva volt, mivel két különböző eredetű (egyházi és világi) névadás élt egymás mellett. Ennek ellenére a kétnevűség mégsem tudott kifejlődni, mert nem voltak még adottak hozzá a társadalmi, gazdasági alapfeltételek.

A kételemű nevek kialakulása kapcsolatba hozható a korábban már említett nyelven kívüli tényezőkkel (gazdasági, társadalmi, vagyoni, jogi, családi viszonyokkal). A XIII-XIV. századra tehető ezeknek a neveknek a kialakulása, amikor is a hűbéri rendszer kibontakozik. A termelés fejlődésével párhuzamosan kiépül egy erősen rétegzett osztálytársadalom gazdasági alapja, erősebben szétválik egymástól a feudális arisztokrácia, a kishűbéresek és a független közép- és kisbirtokos nemesek csoportja, valamint a régi rabszolgákból és elszegényedett szabadokból álló réteg. A földtulajdon kiscsaládi birtokká válik, és kirajzolódnak a magánbirtok öröklődésének jogszabályai. A kételemű nevek kialakulásának - vagyis hogy az egyéni név mellé egy második vezeték-, illetőleg családnév kapcsolódjon - legfőbb indítéka az volt, hogy a birtokos osztályban fontossá vált az öröklés szempontjából a családi összetartozás külső jelekkel való igazolása (BÁRCZI 1958: 138). Kezdetben csak az oklevelezésben jelentkezett a kettős név, majd később már a mindennapi használatban is elterjedt. A kételemű név egyik tagja, a másodlagos név nemzedékről nemzedékre, apáról fiúra szállt, és kialakulásukban az írásbeliség, az oklevelezési gyakorlat is fontos szerephez jutott.

Az oklevelezési gyakorlatban a birtokos nemes kilétének pontosabb meghatározását, körülírását latin formulákban, a XIII. századtól figyelhetjük meg. A főúri és köznemesi réteghez tartozó személyek nevét már csak ritkán közölték magában álló névvel, ellentétben a paraszti osztály személyeinek megjelölésével. Ugyanis míg a paraszti osztálynál a kételemű nevek megjelölése csupán a pontosabb meghatározás céljából történt, addig a felsőbb társadalmi rétegnél a származási, vagyoni, öröklési, tulajdonjogi kérdések álltak a háttérben (BENKŐ 1985: 9).

Az oklevelezési gyakorlatban többféle forma fejlődött ki, az egyszerűbbtől haladva a bonyolultabb felé. FEHÉRTÓI KATALIN „Árpád-kori személynévtár”-ában az alábbi típusokra találtam adatokat.

2.2.1. Az apáról vett nevek. Az apa egyelemű neve általában a latin *filius* és az apanév genitivusa szerkezetben jött létre. Az általam feldolgozott nevek közül ez a

típus az egyik leggyakoribb, 450 megvizsgált névből 66 darab név tartozik ebbe a csoportba, vagyis 14,6 %. Az apa nevét csak a fia vette át, azután a sor megszakadt, mert az unoka már a fiú, tehát az ő apja elsődleges nevét kapta másodlagos névelemként. A felső társadalmi rétegekre jellemző elsősorban, ott jelent meg először az 1200-as évek elején, majd egyre gyakoribb névadási szokás. A későbbiekben azonban főként a kombinált változataiban gyakori, vagyis az apa nevén túl kiegészítve az adott személy nemzetségnevével, foglalkozásával, származási helyével vagy esetleg ragadványnevével. Később ez a megjelölési forma áterjedt a szolgák körébe is, de majd csak az 1300-as évekhez közelítve. Az 1267: *Martinus filius Budywoy* (ÁSz. 130); 1281/1381: *Michael filius Vza* (ÁSz. 214); 1234: *Micou filius Nicolai* (ÁSz. 763) típusú névelőfordulások képviselik például ezt a szerkezeti kategóriát.

2.2.2. A helységnév mint a másodlagos névelem alapja, rendszerint *de* ablativuszos szerkezetben tűnt fel a vagyonos osztály személyneveiben. Valószínű, hogy a korszak elején még csak a pontosabb megjelölés, körülírás célját szolgálta ez a struktúra. Már az 1200-as évek legelejéről (1206-ból) van szép számmal példa erre a típusra. Hamar kifejlődhetett azonban ennek a latinus szerkezetnek megfelelő magyar másodlagos névelem is, mely a helységnévhez járuló *-i* melléknévképzővel alakult (BENKŐ 1985: 10). Elsősorban ez a típus is a felsőbb társadalmi rétegekre jellemző névadási szokás, hiszen ők rendelkeztek területtel, saját földdel. A kigyűjtött nevek közül 30 darab név tartozik ebbe a csoportba, mely 6,6 %-ot jelent, s közülük például az 1245: *Sebretus de Szamtou* (ÁSz. 703); 1268: *Alexander de Zobolch* (ÁSz. 57); 1277: *Anthonio de Nouo Castro* (ÁSz. 69) említhető itt meg.

2.2.3. A nemzetségnév igen gyakori kiegészítője az egyén elsődleges nevének. Erre főleg a XIII. és XIV. századból találunk példát. Ez a típus rendszerint a *de genere* latinus formában jelenik meg. A nemzetségek főként sok ágból és még több családból álltak. E korszakban a nemzetségeknél a fő összetartó erő a közös vagyon volt. Ez a forma tehát az egyén pontosabb megjelölése mellett leginkább a vagyoni hovatartozás kifejezésére került be az oklevelekbe. Emiatt természetesen ez a típus a felsőbb társadalmi rétegekre jellemző. Így, bár az

ilyen latinus szerkezetek az egyén másodlagos nevét helyettesítették, de tulajdonképpen egy szerteágazó szervezetnek, a nemzetségnek közös nevét jelölik. A feldolgozott félezer névből e csoportba 15 darab névalak tartozik, vagyis az összes vizsgált névnek mindössze 3,3 %-a. Az Aba-, a Vajk- és a Bór-nemzetség tagjairól például ezekben a szerkezetekben tettek említést a 13. századi oklevelek: 1235: *Laurencio, Demetrio de genere Aba* (ÁSz. 39); 1228: *Job de genere Woyk* (ÁSz. 417); 1286/1288: *Job de genere Boor* (ÁSz. 418).

2.2.4. Gyakori, hogy az egyén elsődleges neve mellett méltóságot, tisztséget, rangot jelentő szavak fordulnak elő. A rang jelölője ilyenkor mintegy névpótlóként szerepel, mert elmarad a származást jelölő szó (apanév, helynév, ragadványnév). A foglalkozás, tisztség megjelölése ebben a korban igen divatos volt a vezető réteg személyneveinek megjelölésében. A 450 névből 45 példát találtam erre a jelölésre, ami pontosan 10%-ot jelent. A példák az is jelzik, hogy világi és egyházi foglalkozású egyénekről is szóltak ilyen formában az oklevelek: 1277: *magister Johannes* (ÁSz. 423); 1260: *magister Stephanus* (ÁSz. 423); 1295: *magister Ladezlaus* (ÁSz. 479); 1276: *nobilis Elek* (ÁSz. 56); 1208: *nobilis Andronicus* (ÁSz. 65); 1265: *comites Jaanynus* (ÁSz. 89); 1293: *comes Andreas* (ÁSz. 167); 1219/1550: *sacerdos Martinus* (ÁSz. 189).

2.2.5. A világi névadáson alapuló másodlagos nevek (valójában ragadványnévszerű elemek) ebben az időben főként szintén latinus formákban jelentkeztek. A XIII. és XIV. századnak a felső néprétegek nevében közkedvelt írásbeli formája volt a *dictus*-os szerkezet. Ezekben a formákban a másodlagos személynevek az egyén külső vagy belső tulajdonságait rögzítik leggyakrabban. Sokszor kiderül a nevekből, hogy viselőjük felnőtt korban kapta őket, tehát nem öröklés útján jutottak hozzájuk, hanem jellemző tulajdonságaik kifejezőjeként viselték. Kezdték együtt szerepelni és hozzáragadni az egyházi eredetű nevekhez (BENKŐ 1985: 12). Ezekre a típusokra főként az 1200-as évek vége felé van nagyobb számban példa, valamint az általam vizsgált korszak határain túl, az 1300-as években. E dolgozat keretei között feldolgozott nevekből 33 név sorolható ebbe a csoportba, vagyis 7,3%. Ennek a csekély előfordulási aránynak legfőképpen az az oka, hogy az „Árpád-kori személynévtár” 1301-ig

tartalmaz adatokat, s mint már említettem, ennek a szerkezeti típusnak a divatja valójában csak a 14. században indul meg. A korábbi időszakból olyan példákat említhetünk meg, mint az 1276/1326: *Nicolaus dictus Adas* (ÁSz. 47), 1281/1347: *Nicolaus dictus Ormous* (ÁSz. 285), 1279/1312: *Petrus dictus Feyes* (ÁSz. 303).

A személyek oklevélbeli rögzítésében az előbb felsorolt típusokon kívül bonyolultabb struktúrákkal is igen gyakran találkozunk. Az „Árpád-kori személynévtár” szemléletesen mutatja azt, hogy a személyek megnevezésére szolgáló különböző körülírásokra rendkívül „névszerűtlen”, bonyolult szerkezeti megoldások is használatosak. Ezeknek a kombinált szerkezeteknek a legfőbb célja természetesen az adott személyek pontos megjelölése volt, hiszen az oklevelek szövegezői gondosan ügyeltek arra, hogy az azonosíthatóság ne szenvedjen csorbát. Az alábbiakban ezekre a névkombinációs megoldásokra térek ki. Elsősorban az egyes típusokon belül arra igyekszem utalni minden esetben, hogy a félezer általam megvizsgált névből mennyi példa tartozik az egyes csoportokba. Ebből az előfordulási adatból jól lehet ugyanis következtetni az egyes kombinált névelemek gyakoriságára, és olykor még az időbeli előfordulására is. Azt is fontos megvizsgálni, hogy ezek a típusok mely társadalmi rétegekre voltak jellemzőek, hogyan váltak elterjedtté. Már előre jelezhetjük, hogy ezek a körülírások, kombinált típusok elsősorban természetesen a felsőbb társadalmi rétegek körében jelentkeztek, ami a társadalmi, gazdasági viszonyokkal hozható nyilvánvalóan összefüggésbe. Nekik volt ugyanis rangjuk, méltóságbeli tisztségük, földjük, melyet birtokoltak, és mely öröklődött, így magától értetődő, hogy őket illette (az ő megjelölésükkor volt szükséges) ez a bonyolult megnevezési forma. A következőkben ezeket a típusokat mutatom be.

Az első típusba azok a nevek tartoznak, melyekben az apáról vett nevek és a származási helyre utalás együtt jelenik meg. Erre a jelölési típusra az 1200-as évek második felétől van példa, a felsőbb társadalmi rétegek körében, hiszen számukra volt lényeges a birtok megjelölése az öröklődés, vagyoni érdekek céljából. Erre a típusra 27 példát találtam, mely az összes feldolgozott név 6%-a. Példaként: 1269: *Markys filius Zoym de Holostou* (ÁSz. 854); 1234/1550: *Vnuca filio Forkos de Bekes* (ÁSz. 197); 1292/1326: *Nicolaus filius Iwanka de Neek* (ÁSz. 154). Olykor a névstruktúra egészen a nagyapáig visszamenően rögzíti a személyt,

egyidejűleg két *filius*-os szerkezetet is használva: 1281: *Petrus filius Petri filij Buchk de Beremen* (ÁSz. 103).

A második csoportba tartozó személyek oklevélbeli rögzítésére az apáról vett nevek és a foglalkozásra utalás kombinációját alkalmazták. Ez a kombinált típus is először természetesen a felsőbb társadalmi réteg körében jelentkezett az 1200-as évek végén, majd egyre inkább elterjedtebbé vált az alsóbb néprétegek körében is. Erre a jelölési típusra van a legtöbb kigyűjtött példám, összesen 90 darab név, mely 20%-ot jelent. Néhány közülük: 1271: *nobiles... Onth filius Onth* (ÁSz. 602); 1270-1272/1302: *comes Bozouth filius Inok* (ÁSz. 167); 1277/1291: *comes Ipolitus filius Chuda* (ÁSz. 206); 1272/1290: *magister Arnoldus filius Keled* (ÁSz. 208). A példák jól mutatják, hogy az ebbe a csoportba tartozó névalakok leginkább az 1200-as évek második felétől jelentek meg.

A harmadik kombinált kategóriába tartozó névalakokban az a közös, hogy ezen nevek oklevélbeli rögzítésében a *filius*, a nemzetségnév és a foglalkozásra utalás kombinációja jelenik meg. Ebbe a jelölési típusba tartozó nevek előfordulása is az 1200-as évek végére, főként a 70-es, 80-as évekre jellemző, ezt követően pedig még inkább elterjedt szintén a felsőbb társadalmi rétegek körében ez a jelölési mód. Ez a kombináció is a felsőbb társadalmi rétegek körében volt elterjedt. Összesen 57 darab név sorolható ide a kigyűjtött nevekből, vagyis 12,6%. Néhány példaként: 1282/1327: *comes Paulo filio Gopol de genere Bogathraduan* (ÁSz. 133); 1274: *comes Pousa filius Pouse de genere Zaak* (ÁSz. 133); 1315: *magister Dyonisius filius Bodun de genere Aba* (ÁSz. 131).

Az utolsó csoportba azok a kombinált szerkezetű nevek tartoznak, melyeket úgy oldottak meg, hogy az egyén nevéhez kapcsolták annak foglalkozását, betöltött tisztségét, illetve a ragadványnevét. Ez a kombinációs típus is a felső társadalmi rétegekhez tartozó személyekre volt jellemző, és a többi kombinált szerkezetű csoporthoz hasonlóan az 1200-as évek legvégén jelentkező típusnak tűnik. A 450 névből 36 darab tartozik ide, vagyis 8%. Néhány példát említsünk meg közülük: 1292/1293: *comes Nycolaus dictus Farkas* (ÁSz. 301); 1290: *comes Petrus dictus Furro* (ÁSz. 319); 1291/1300: *magister Laurentius dictus Chethe* (ÁSz. 195).

2.3. Kronológiai vizsgálat

Ha az egyes nevek időbeli eloszlását akarjuk megvizsgálni, először célszerű periódusokat alkotni. A kronológiai vizsgálattal elsősorban az a célom, hogy az egyelemű, illetve a szerkezetes nevek előfordulási arányát az egyes periódusokon belül bemutassam.

Segítségnyújt az időhatárok kijelöléséhez az előzőekben kifejtett egyelemű, illetve szerkezetes nevek különböző csoportosítása, illetve az ezzel összefüggően már tárgyalt gazdasági és társadalmi viszonyok, valamint a névdivat jelenléte.

Célszerű az első korszak végét 1200-ig meghúzni, ugyanis eddig kizárólag egyelemű nevek fordultak elő az oklevelezési gyakorlatban. A második periódust 1201-1250-ig jelöltem ki, ugyanis az 1200-as évek elején már kezdtek előfordulni a kételemű nevek a felsőbb rétegek körében, míg az alsó néprétegek megnevezésében maradt az egyelemű jelölési típus. Mivel az „Árpád-kori személynévtár” 1301-ig tartalmaz adatokat, így a harmadik periódus felső határának ezt az évszámot adhatjuk meg.

Az alsó társadalmi rétegeknél maradt továbbra is változatlanul az egyelemű jelölés, míg a felsőbb rétegeknél már elterjedtté vált a kételemes névadás használata, sőt a különböző kombinált szerkezetű struktúrák is használatosak voltak.

Összegezve:

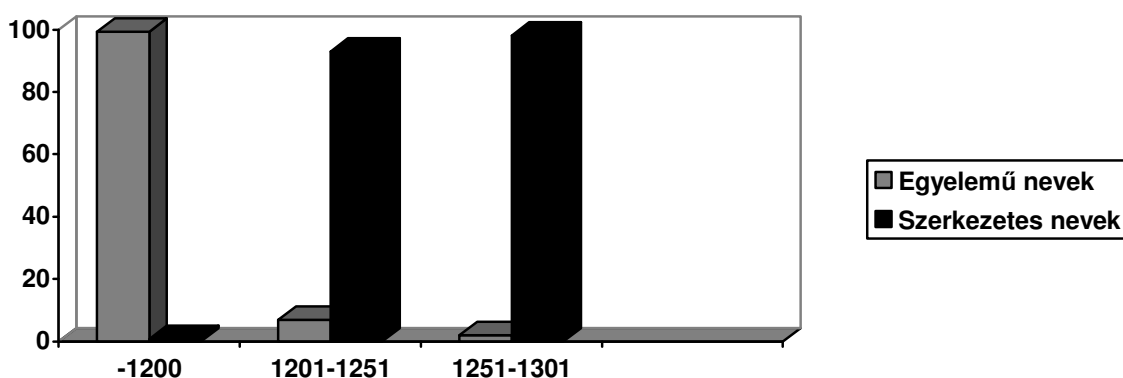
- a. – 1200-ig: egyelemű nevek csoportja
- b. 1201-1250-ig: felsőbb társadalmi rétegeknél kételemű nevek kialakulása, szolgarétegnél még gyakran dominál az egyelemű név
- c. 1251-1301-ig: kételemű nevek használata, a szolgáknál marad az egyelemű nevek rendszere

A következőkben számbeli adatokat rögzíték, mégpedig az alapján, hogy a 450 általam feldolgozott névből mennyi névelem tartozik az imént kijelölt egyes periódusokra. Az adatokat százalékokban is megadom a könnyebb összehasonlítás céljából.

- az első periódusra (-1200-ig) összesen 39 darab név esik, vagyis ez 8,6 %-ot jelent.
- a második időszakba (1201-1251-ig) 148 név tartozik, ez pontosan 32,8%-ot jelent.
- a harmadik időszakra (1251-1301-ig) pedig 263 név jut, ami 58,4%-ot jelent.

Az alábbiakban azt mutatom be, hogy az adott periódusokban az általam kigyűjtött egyelemű és szerkezetes nevek hogyan oszlanak el. Ezt először egy táblázatban, majd egy diagramm segítségével szemléltetem.

	egyelemű név	szerkezetes név
-1200-ig	99,3%	0,7%
1201-1250-ig	7%	93%
1251-1301-ig	2%	98%

Szakedolgozatom ezen fejezetével az volt a célom, hogy az Árpád-kor személyneveinek okleveles rögzítésére alkalmazott szerkezeti típusokat, struktúrákat, valamint ezek időbeli előfordulását megvizsgáljam. A vizsgálathoz forrásként FEHÉRTÓI KATALIN „Árpád-kori személynévtár”-a szolgáltatta a forrásanyagot, amelyből a kigyűjtött közel félezer személynév kapcsán végeztem el a megfelelő munkálatokat. Elsősorban szerkezeti, kronológiai és statisztikai vizsgálatokat végeztem arra vonatkozóan, hogy a különböző szerkezeti formák milyen gyakorisággal voltak jelen a kor személynévanyagában.

Mint ahogy azt már dolgozatom korábbi részében is említettem, az Árpád-korban jelentős gazdasági, társadalmi átalakulás következett be, mely nagymértékben kihatással volt az akkori személynévrendszerre. Ez azonban természetesen elsősorban a felső társadalmi réteget érintette. Míg ennél a társadalmi rétegnél kialakultak és mind elterjedtebbé váltak a

különböző szerkezetes nevek, illetve a későbbiekben azok kombinációi, addig az alsó társadalmi rétegeknél maradtak az egyelemű nevek. Ebben a fejezetben végzett strukturális vizsgálatok ezt jól szemléltetik.

A kronológiai vizsgálattal azt igyekeztem szemléltetni, hogy időben milyen hosszú folyamat volt az Árpád-kori személynévrendszer végleges kialakulása, illetve a különböző időszakokra milyen szerkezeti formák voltak elsősorban jellemzők, és ezek végül miként alakultak át. A fejezetből jól látszik, hogy az egyelemű neveket a kezdeti időszakban alkalmazták, a fejlettebb névadási típusok - szerkezetes nevek - pedig elsősorban a felsőbb társadalmi rétegeknél voltak használatosak. Ezek a szerkezetbeli jelölések természetesen összefüggésben állnak nyelvi tényezőkkel is, mint például a névdivattal. A személynévek használata ugyanis nagymértékben divatkérdés volt, melyet az etimológiai vizsgálatok is alátámasztanak.

IV. Doboka és Győr vármegye Árpád-kori személynévanyagának összehasonlítása

Szakedolgozatom eddigi részében az Árpád-kori személynevek szerkezeti megoldásait vizsgáltam. A szerkezeti vizsgálatok során azt tanulmányoztam, hogy a különböző személynevek hogyan épülnek be a latin nyelvű oklevelek szövegeibe. Forrásként FEHÉRTÓI KATALIN „Árpád-kori személynévtár”-a szolgált, melyből közel félezer nevet gyűjtöttem ki, és ezek alapján végeztem el az előzőekben látott szerkezeti vizsgálatot. Mint azt már tudjuk, a személynevek strukturális felépítése összefüggésben áll elsősorban a nevet viselő személy társadalmi rangjával, az adatot tartalmazó oklevél időbeli viszonyaival, és a név által jelölt személy lokális körülményeivel. Eddigi vizsgálataim is kimutatták ugyanis, hogy nagyfokú eltérések tapasztalhatók a felsőbb és alsóbb társadalmi rétegekhez tartozó személyek neveinek rögzítése között (vagyis az egyelemű, vagy a szerkezetes nevek alkalmazásában). Az Árpád-kori személynevek időbeli eloszlását is vizsgáltam, mégpedig az Árpád-kort különböző periódusokra osztva fel, és azon belül is elemeztem a különböző szerkezetek előfordulási arányát. A következőkben már csak egy aspektusát érintem az Árpád-kori személyek megjelöléseinek: a személynevek előfordulásának területi jellemzőit.

A területi vizsgálathoz a korábbiaktól eltérően GYÖRFFY GYÖRGY munkája, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza (1963-98) szolgáltatja a forrásanyagot, s ebből Győr és Doboka vármegye személynévanyagát dolgoztam fel ilyen vonatkozásban. Választásom azért esett erre a két vármegyére, mivel nagy számban tartalmaznak az e vidékekről való oklevelek személyneveket, illetve területileg elég távol találhatók egymástól, így általuk kimutathatóak az Árpád-kori személynevek szerkezeti különbségei az ország nyugati és keleti térségeit illetően. A két vármegye személynévanyagát feldolgozva azt vizsgálom tehát meg, hogy a nevek okleveles említésében mutatkoznak-e területbeli szempontból különbségek. A vármegyék oklevelekben előforduló összes személynevét kigyűjtöttem, foglalkozással, évszámmal és az adott személlyel összefüggésbe hozható településsel együtt. Az első részben - az előző fejezetek struktúrájához igazodva - külön-külön igyekszem bemutatni a vármegyék személynévanyagára jellemző sajátosságokat, szerkezeti típusokat, és ezek társadalmi, valamint kronológiai eloszlását. Ezt követi aztán maga az összevető vizsgálat.

1. Győr vármegye személynévanyagának bemutatása

Az általam feldolgozott forrásanyag 1065 darab nevet tartalmaz Győr vármegyére vonatkozóan. Ezek a nevek - társadalmi, szerkezeti típust és időbeli jelleget figyelembe véve - nagyon sokszínűek. Az alábbiakban az egyelemű és a szerkezetes nevek kapcsán speciálisan Győr megye területén megfigyelhető sajátosságokat mutatom be.

1.1. Egyelemű nevek

Erre a szerkezeti típusra találtam a legtöbb példát Győr vármegye személynévanyagából, 725 személynév (vagyis az összes név 68%-a) kapcsolódik ide. Az ebbe a struktúrába tartozó személyek társadalmi hovatartozást illetően elsősorban az alsóbb néprétegekhez sorolhatóak. Ezen névtípus ennyire gyakori előfordulása talán azzal magyarázható, hogy egyrészt még nem körvonalazódott olyan élesen a társadalmi rétegek közti különbség a névadási szokásokat tekintve ebben a korszakban, illetve a szolgáló rétegnél nem játszott olyan fontos szerepet a későbbiekben sem a pontos megkülönböztetés, hiszen nem rendelkeztek örökölhető tulajdonnal. Gyakori, hogy az egyelemű nevek mellett foglalkozásnevet, betöltött tisztséget is feltüntet az adatok lejegyzője: *arator*: 1221: *Sop, Chempez, Wasard*; *vinitor*: 1221: *Guzu, Pot, Chotober*; *servi qui dant panem*: 1224: *Guegus, Tuba, Ybrah*; *nomina pulsatorum*: 1237-40k.: *Opus, Sereda*; *nomina vduornicorum*: 1237-40k.: *Mota, Cosma*; *nomina buchariorum*: 1237-40k.: *Gabus, Op, Vs*. Fontos azonban megjegyezni, hogy ezekben az esetekben - mint már volt szó róla - a foglalkozásnév természetesen nem része a személynévnek, tehát szerkezetileg ezek is egyelemű személynevek.

Előfordul azonban, hogy az egyelemű név felső társadalmi réteghez tartozó személyt jelöl. Erről leginkább a név mellett előforduló *magister, nobilis, decani, comes, rex, sacerdos*, lexémák árulkodnak. A felső társadalmi réteghez sorolható egyelemű személynevek száma az állományban azonban csupán 56 darab, tehát 7,7%. Példák: 1215: *magistri Teobaldi*; 1215: *decani Thome*; 1262: *nobiles Farcasius*; 1234/392: *comes Forkasii*; 1093: *rex Ladislaus*; 1206: *sacerdos Hevsque*.

Az ebben a vármegyében előforduló egyelemű személynevek kronológiai előfordulását megvizsgálva, a legkorábbi adatok 1086-ból valók (1086: *Turdos, Rodoan, Waradi aratores*; 1086: *Curmes, Sekez, Micula, Deschu vinitores*).

A legtöbb egyelemű személynév az általam már a korábbiakban felosztott periódusok közül a második periódusra (vagyis 1201-1250) esik, amikor is még csak kezdetlegesen voltak hatással a gazdasági, társadalmi átalakulások (nemzetségek felbomlása, hűbéri rendszer kialakulása, öröklődés) a személynévrendszerre, de a névadási szokásokat tekintve az egész társadalom személynévanyagában az egyelemű név volt a meghatározó a XII. század első felében. Például: 1186: *Keuerug, Abpas, Egid*; 1216: *Jordan, Geuden, Cenke, Hotolmos, Engde*.

1.2. Szerkezetes nevek

A feldolgozott személynévállomány kisebb részében azonban – szám szerint 340 darab név esetében – már igen jól megfigyelhetőek a szerkezetben bekövetkezett változások, ugyanis az egyelemű személynév mellett új szerkezetű típusok jelennek meg: valójában a társadalmilag és gazdaságilag egyaránt szükséges családnév előzményeként.

A megkülönböztető elemmel ellátott személyneveket különböző - már korábban említett - szerkezeti kategóriákba soroltam. A legtöbb személynév a *filius*-os elemmel kapcsolódik a személynévhez (1295: *Johannes filius Chuk*; 1267: *Stephano filii Lucae*; 1271/279/39: *Lucae filio Mart-i*). Ezen kívül jócskán találunk példát a *de* prepozíció + helynév (1222: *Bisseni de Arpas*; 1278: *Isou de Paznan!*; 1240/350: *Stephanus de Puky*) vagy nemzetségnév (1240: *Matie de genere Peech*; 1272: *Alex-i de genere Puk*; 1240: *Dom-um de genere Pech*), valamint a latin foglalkozásnevet tartalmazó személymegjelölésekre, illetve ezek kombinációjára (1295: *Nikkel filii Pauli iob-um castris*; 1241: *Hada filii Bachmar nobiles*; 1251: *mg Mauritius filius Nitrensis comes*; 1279/392: *mg Alex filius Farkasii de Puk comes*; 1257: *Jurko filius Geo-i de Yrus*; 1295: *Johannes fili-i Iwanche de Peech*; 1256k.: *comes Petrus de Chechen*; 1274: *Benedictus filius Lucach de genere Peech*). Ezekre a szerkezeti típusokra a legtöbb példa az 1251-1301-ig tartó periódusra esik, amikor is a társadalmi, gazdasági változások megkövetelték a megkülönböztető elemmel ellátott személynevek általánosabb használatát. Természetesen elsősorban a felső társadalmi rétegeknél jellemző névadási forma ez, hiszen ebben a körben játszottak az említett körülmények fontos szerepet. A *dictus*-os, vagyis ragadványnév jellegű nevekre is van példa Győr vármegye személynévállományában, igaz viszont, hogy csak az 1300-as évekből (pl. 1329: *mg. Lukach dictus de Pech*; 1332/378: *Jo-e fili-o Mich-is dicti Feyes*).

A vármegye személynévanyagát etimológiai szempontból megvizsgálva azt a következtetést vonhatjuk le, hogy jelen vannak mind az egyházi, mind a világi névadásból származó nevek. Az egyházi eredetű személynévek előfordulása azonban elenyésző. A keresztény névadás termékeire kevesebb mint 50 példát találtam, melyek előfordulnak latinos formában: 1280: *Petrus de Olup*; 1241: *Benedictus fili-i Bachmar nob-es*; 1251/263/398: *mg Mauritius filius Nitriensis; Martinus*, 1222: *Dominicus de Vrken*; 1150: *prister Gregorius filius Rufus de Ahchyn*, valamint az *-us* végződés elhagyásával is: 1327>407: *Pete fili-i Nic-i*; 1225: *Paul*; 1307: *nobilis Mathei fili-i Greg-i de Gych*.

2. Doboka vármegye személynévanyagának bemutatása

Doboka vármegye az Erdélyi medence északi felének egy harmadnyi részén terült el. Ebből a vármegyéből összesen 435 személynévet gyűjtöttem ki, és elemeztem. Ez ugyan lényegesen kevesebb, mint Győr vármegye személynévanyaga, de véleményem szerint mindenképpen elegendő ahhoz, hogy a korszak keleti régiójára jellemző személynévállomány sajátosságait kellően reprezentálja.

A kigyűjtött személynéveket - ugyanúgy, mint az előzőleg megvizsgált vármegyénél – a már kialakított szerkezeti struktúráknak megfelelően tekintem át. Már előzetesen is érdemes ugyanakkor hangsúlyozni, hogy az itt látott személynévek szerkezeti szempontból közel sem mutatnak olyan nagy változatosságot, mint amit Győr vármegyénél tapasztalhattunk.

2.1. Egyelemű nevek

A személynévállomány alig 30%-a (129 név) tartozik ebbe a szerkezeti típusba, ami az eddigi vizsgálati eredményekhez képest igencsak meglepő. A legtöbb egy elemmel feltüntetett személy - társadalmi hovatartozását illetően - az alsóbb népréteghez kapcsolható. Gyakori ebben a megyében is, hogy az egyelemű nevek mellett foglalkozásnevet, betöltött tisztséget is feltüntet az adatok lejegyzője (*nomina coquorum*: 1138/329: *Cehti, Kila, Mawog, Feidi, Micusa*; *ioub-es*: 1219/550: *Sungut, Bot, Bus, Dionis, Tomas, Pether*; *castrensibus*: 1219/550: *Reche, Banus, Ambos, Thycus*; *postea universi castrenses*: 1219/550: *Mogug, Ega, Vsud, Pous*; *nomina servorum*: 1138/329: *Embeldi, Ete, Cene, Olup, Danid*).

Felső társadalmi réteghez tartozó egyelemű személynévet is találtam a vizsgálat során, de nagyon elenyésző számban. Ezek társadalmi helyzetére, a nevük mellett feltüntetett *sacerdos* (1222/550: *sacerdos Beliamin*), *magister* (1214: *magister Dominicus*), és *comes* (1214/550: *comes Voiouoda*) foglalkozásnév utalt.

Doboka vármegye egyelemű személynéveinek kronológiai vizsgálatát figyelembe véve azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az ide tartozó nevek csupán az 1200-as évek közepéig találtam a példákat. A legkorábbi lejegyzett egyelemű személynévek 1108-ból valók, Doboz településről: *Ecil, Lusadi, Albus, Cobu, Abram*.

2.2. Szerkezetes nevek

Ebbe a szerkezeti kategóriába tartozik a vármegye személynévanyagának 71,4%-a. Ez mindenképpen meglepő arány a korábbi vizsgálatokhoz képest, hiszen az előzőekben ennek az előfordulási arálynak épp az ellenkezőjét tapasztaltuk.

A szerkezetes nevek Doboka vármegyére vonatkozóan – az arányoknak megfelelően – nem is túl sokszínűek. Megtalálhatóak a *filius*-os kiegészítő elemmel ellátott személynévek (1295/423: *Pethe filius Theodori*; 1280: *Johannes fili-i Laur-i*), továbbá a *de* prepozíció + helynevet (1246/274: *Stephanus de Kekus*; 1220/550: *Valentinus de Nusal*; 1219/50: *Voda de Scerep*), valamint a latin foglalkozásnevet tartalmazó személymegjelölések (1222/550: *Beliamin de Zigholm sacerdos*; 1268: *Ponith de Dobaka comes*), illetve ezek különböző kombinációi (1294/347: *Johannes filius Iwanka de Ws*). A *dictus*-os ragadványnevek is előfordulnak az adatbázisban – az előző vármegyéhez képest nagyobb számban – ugyancsak az 1300-as években.

A legtöbb kiegészítő elemmel ellátott személynév kronológiai vizsgálatát illetően elmondhatjuk, hogy az 1200-as évek végén, 1300-as évek elején fordult elő.

A világi és egyházi eredetű nevek megoszlását tekintve hasonló a kép, mint amit Győr vármegyében és általában is tapasztalhatunk, ezért erre itt nem térek ki ismételtelen.

3. Doboka és Győr vármegye személynévanyagának összehasonlítása

A vármegyék előzetes bemutatása alapján a továbbiakban egy rövid összehasonlító elemzést kívánok adni a már tárgyalt szempontok alapján. Céлом az, hogy bemutassam, milyen eltérések mutatkoznak a megvizsgált vármegyék okleveleinek személynévanyagában az Árpád-korban.

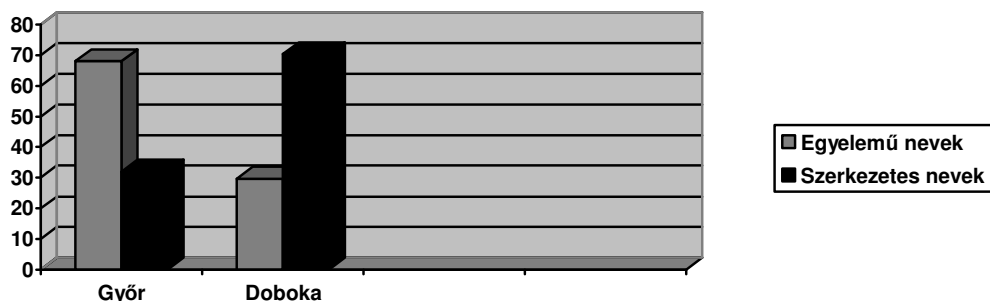
A Doboka vármegyéből készült adatbázis kevesebb személynévet tartalmaz ugyan, mint Győr vármegyéé, de ez nemigen jelent a vizsgálat során problémát, hiszen - mint már hangsúlyoztam az előzőekben - így is hűen reprezentálja a térség személynévadásának jellegzetességeit.

3.1. Szerkezeti összehasonlítás

Mindkét vármegye személynévei szerkezeti szempontból elkülöníthetők egyelemű és szerkezetes csoportokra. Megegyeznek abban, hogy az egyelemű nevek elsősorban mindkét vármegyében az alsóbb társadalmi rétegekhez köthetőek, míg a szerkezetes nevek a felsőbb társadalmi réteghez. Gyakran társul a név mellé a foglalkozás, betöltött tisztség is.

Míg Győr vármegye személynéveinek adatbázisában elég változatos a szerkezetes nevek csoportja, addig Doboka vármegyében előforduló szerkezetes nevek típusai - nyilvánvalóan az eleve kisebb számuk okán - meglehetősen egyneműek.

Nagy eltérés mutatható ki a vármegyék között abban a tekintetben, hogy a személynévek milyen arányban oszlanak el a két nagy szerkezeti típusban (az egyelemű és a szerkezetes nevek kategóriáiban). Ezt - a korábban mondottakat illusztrálva - egy diagramm segítségével ábrázolom.

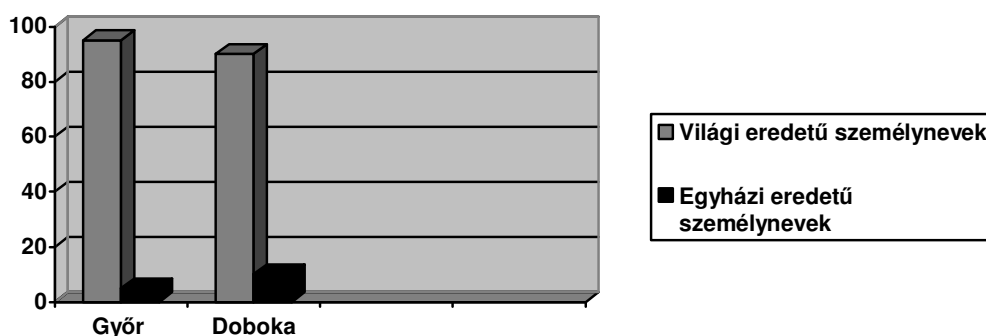

3.2. Kronológiai összehasonlítás

A két vármegye személynevei között kronológiai szempontból nem mutatkozik számottevő eltérés. Mind Doboka, mind pedig Győr vármegyében megfigyelhettük, hogy a korábban már felosztott periódusokon belül mely szerkezeti típusok voltak jellemzőek. E tekintetben az általános tendenciákkal megegyező kép tárul elénk.

3.3. Etimológiai összehasonlítás

Ennél a megfigyelési szempontnál sem mutatkoznak lényeges eltérések a két vármegye személynévállományában. Mindkét vármegyében előfordulnak egyházi eredetű és világi eredetű személynevek, s az egyházi eredetű nevek latinus formában éppúgy megtalálhatóak, mint az *-us* végződésük elhagyásával. Összességében azonban elmondhatjuk, hogy - amennyiben a számításaim helyesek, s az etimológiai ismereteim reálisak - mindkét vármegyében nagy többségben vannak a világi eredetű nevek, s az egyházi névadás termékei kisebb arányban képviseltetik magukat. Az eltérés a két vármegyében nem számottevő, ezt is diagramm segítségével szemléltetem.

V. Összegzés

Dolgozatom elsődleges célja az volt, hogy az Árpád-kori személynevek okleveles rögzítésére alkalmazott szerkezeti típusokat, illetve ezek időbeli, társadalmi, lokális előfordulását megvizsgáljam. A vizsgálathoz szükséges adatokat FEHÉRTÓI KATALIN „Árpád-kori személynévtár” című munkája szolgáltatta. Mindenekelőtt statisztikai és kronológiai vizsgálatokat végeztem arra vonatkozóan, hogy a különböző szerkezeti típusok milyen gyakorisággal jelentkeznek a kor személynévanyagában. Az összehasonlító fejezethez szükséges adatok összeállításához másik forrást, GYÖRFFY GYÖRGY „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” című munkáját használtam föl. Két vármegye (Doboka és Győr) személynévanyagát vettem egybe, ezek ugyanis jól reprezentálják, hogy a nevek okleveles rögzítésében milyen területi különbségek voltak jellemzőek az Árpád-korban.

Ahogy azt már korábban is megjegyeztem, az Árpád-korban jelentős társadalmi, gazdasági, ideológiai változások következtek be, melyek természetesen kihatottak a személynévadásra. Elsősorban a felsőbb társadalmi rétegek személynévszerkezetére voltak hatással, hiszen ők rendelkeztek vagyonnal, földbirtokkal. Az öröklés szempontjából ugyancsak rendkívül fontos volt a személyek minél pontosabb megjelölése. Ennek megfelelően vált általánossá a körükben az, hogy az okleveles említéseik alkalmával egyre bonyolultabb szerkezeti megjelölésekkel ellátott személynevekkel jelölték meg őket.

Az Árpád-korban kijelölt periódusokkal egybekötött kronológiai vizsgálattal az volt a célom, hogy bemutassam, az átmeneti formák tartós ideig való alkalmazása miatt igencsak hosszú út vezetett az egyelemű névrendszertől a kételemű névrendszer, vagyis a családnevek kialakulásáig. Ez az átalakulás természetesen a felsőbb társadalmi rétegek körében gyorsabb volt, míg az alsóbb néprétegeknél még az Árpád-kor végén is az egyelemű személynév volt a meghatározó a személynévrendszerben.

A személynevek etimológiai szempontú vizsgálata során azt figyelhetjük meg, hogy az egyházi eredetű személynevek száma - előzetes feltevéseinktől eltérően - nem volt kiemelten meghatározó az Árpád-kor személynévállományában. Feltehetőleg a névdivat következményeképpen, illetve társadalmi rétegek névadási szokásainak egymásra hatása miatt

kerülhettek be a kereszténység felvételét követő évszázadok során a magyar személynévanyagba.

Felhasznált irodalom

- BÁRCZI GÉZA (1958), A személynevek. In: Uő., *A magyar szókincs eredete*. Bp. 123–142.
- BENKŐ LORÁND (1950), Árpád-kori személynevek. *Nyr.* 74: 18–23.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1965), Az Árpád-kori ragadványnevekről. *MNy.* 61: 419–27.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1969), A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek. *NytudÉrt.* 68. sz. Bp.
- FEHÉRTÓI KATALIN (2004), *Árpád-kori személynévtár*. Bp.
- FEHÉRTÓI KATALIN (2005), Gondolatok az „Árpád-kori személynévtár” adatainak összetételéről. *NÉ.* 27: 7-12.
- HOFFMANN ISTVÁN (1996), Névtörténet-nyelvtörténet társadalomtörténet. *MNyTK.* 207: 113-124.
- HOFFMANN ISTVÁN (2005), Fehértói Katalin, Árpád-kori személynévtár (1000-1301). Bp. 300-312
- PAIS DEZSŐ (1960), Szempontok az Árpád-kori személyneveink vizsgálatához. *Névtudományi vizsgálatok*. Szerk. PAIS DEZSŐ–MIKESY SÁNDOR. Bp. 93–105.
- PAIS DEZSŐ (1966), *Régi személyneveink jelentéstana*. Bp.
- TÓTH VALÉRIA (2005), Fehértói Katalin, Árpád-kori személynévtár (1000-1301). *Magyar Nyelvjárások XLIII*: 123-133.